

Elekfi László–Wacha Imre: Az értelmes beszéd hangzása. Mondatfonetika kitekintés a szövegfonetikára. Budapest, Szemimpex Kiadó, 2003, 453 p.

A két szerző, Elekfi László és Wacha Imre jeles kutatói a kortárs magyar nyelvtudományban. Elekfi elsősorban a mondattan, a fonetika (ezen belül a magyar hangkapcsolódásokat vizsgáló morfofonetika), valamint a stilisztika területén mutatott fel jelentős eredményeket. Legismertebb munkája a *Magyar ragozási szótár* (MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1994). Wacha Imre a stilisztika és a retorika művelője, évtizedeken át a magyar közszolgálati televízió és rádió egyik beszédtanára. A hangzó beszéddel, az írott szövegek értő-értető megszólaltatásával kapcsolatos kérdésekről számos tanulmánya jelent meg; ezek a beszédnek és a szöveginterpretálásnak olyan kérdéseit taglalják, melyeket a korábbi szakterület nem nagyon, s napjaink nyelvészeti szakirodalmában is alig-alig tárgyalt. Az igényes szövegtolmácsolás elméleti és gyakorlati problémáival a *Szöveg és hangzása* (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 1999) c. tanulmánykötetében foglalkozik. A *korszerű retorika alapjai* (Szemimpex Kiadó, Budapest, 1994) c. két-kötetes munkája – mely korunk szónokainak készült – pedig kiváló gyakorlati, kommunikáció-központú alapvetés.

Az *Értelmes beszéd hangzása* c. közös munkájuk kézikönyv jellegű kiadvány. Különösen kész (azaz írott) szövegek értő-értető megszólaltatásához ad útbaigazítást, ugyanakkor – az élő közbeszéd nyomán – szabad példákkal jellemzi a spontán beszéd sajátosságait. Elvezet a hangoztatás elemeitől a mondatokon, mondatkapcsolatokon át a szövegekig.

Mint tudjuk, a beszédben az ún. mondatfonetikai vagy prozódiai eszközök teszik lehetővé azt, hogy a nyelvileg megformált és megfelelő artikulációval kimondott hangsorok mögötti tartalmat kifejezzük. Ugyanezek segítik a beszédhelyzet érzékeltetését, vala-

mint az egyes attitűdök kifejezését. A beszéd-folyamat négy – a hang fizikai tulajdonságaira visszavezethető – mondatfonetikai eszköze (a hangsúly, a hanglejtés, a beszédritmus és a szünet) nagyjából együtt szolgálja a mondatok és a szöveg szerkezetének érzékeltetését. De a négy elem el is válhat egymástól; ilyenkor változhatnak, ellentétezőzhetnek egymást, sőt helyettesíthetők is egymással bizonyos mértékig. A szerzők a mondatfonetikai eszközök használatát csak vázlatosan jellemzik, szerepükre és összefüggéseikre a könyv végén, az egyes részfunkciók bemutatásakor és elemzésekor térnek ki.

Elekfi és Wacha a beszéd-folyamatot értelmessé tevő és tagoló eszközök közül elsőként a hangsúlyt emeli ki, bár elismeri, hogy a szűkebb értelemben vett hangsúlyozás napjainkban szinte fetisizált, egyedüli ismert eszköze a releváns és irreleváns beszéd-részek elkülönítésének és megkülönböztetésének (15. o.). Ennek ellenére – vagy éppen ezért – a hangsúlyt nem a beszéd átlagos hangerejéhez viszonyított hangerőtöbbletként tartják számon. Az általuk végzett fonetikai kísérletek és mérések is azt bizonyítják, hogy a hangsúly nem egyszerűen fokozati jelenség, hanem „rendszerint hirtelen dallambeli változás, többnyire kiemelkedés, olykor nagyobb lelépés” (16. o.). A hangsúlyozás részletezésekor előbb a hangsúly hatáskörét, majd a különféle szerkezetek hangsúlyozási típusait tekintik át a szerzők. A hangsúlynak azokra a fajtáira hívják fel a figyelmet, amelyek a beszéd különböző alapegységeihez kapcsolhatók: a szóhangsúlyra, az ütemhangsúlyra, a szakasz-, valamint a mondathangsúlyra. Azt azonban, hogy a bemutatott formák közül beszéd közben melyik lehetőséget alkalmazzuk, mindig a mondategészség vagy a szövegegészségnek a megszerkesztettsége és a mondatoknak, illetve az egész szövegnek a tartalma, mondanivalója határozza meg. Ebből pedig az következik, hogy a hangsúlyozási megoldások kiválasztásában és a hangsúlyozási formák érvényesítésében nem a hangsúlyozással kapcsolatos egyszerűsítő szabályok szerint járunk el (17–32. o.). A spontán előszóban gyakran találkozunk olyan hangsúlyozással, amely a mondanivaló tartalma szempontjára

ből nem logikus. A hangsúly ilyenkor nem a közlés értelme szerinti fontos szót emeli ki, hanem azt, amellyel az érzelmi többletet érzékeltetjük. A hangsúly típusait tárgyaló alfejezetek között olykor átfedésekre bukkan az olvasó, amelyek valószínűleg abból adódnak, hogy ugyanaz a jelenség más-más szempontból is vizsgálható.

Hangsúlyozásunkat gyakran befolyásolja a mondat szórendje. Amikor beszélünk, szavaink, szókapcsolataink, mondatszakaszaink, tagmondataink sorrendje részben nyelvtani, részben sajátos szórendi szabályokhoz igazodik. A magyar mondathangsúly és szórend elméleti és gyakorlati kérdéseivel, egymásra hatásával *A hangsúly és a szórend összefüggései* c. alfejezet foglalkozik (53–105. o.), amelyben a szerzők részletesen tárgyalják a nyomatéktalan és a hangsúlyos mondat jellemzőit, az ismert és az új közlésrész hangsúly- és szórendi viszonyait. Kiemelik, hogy a fontos (tehát hangsúlyozandó) mondatrészek, illetve mondatszakszok kiválasztásához nem kis mértékben járul hozzá a nyelvi, formai szempontú elemzés, tehát a nyelvi elemek és nyelvtani formák megvizsgálása. Noha a hangsúlyosság kérdése nem köthető általában ahhoz, hogy valamely szó milyen szófajú vagy milyen mondatrész, Elekfi László és Wacha Imre némely mondatrészfajtára és szófajtára vonatkozólag mégis bizonyos hangsúlyozási alapszabályt állít föl. Ezek érvényessége azonban – s ezzel a szerzők is tisztában vannak (lásd 85. o.) – korlátozott, hiszen az alapállás itt is az, hogy a szófajok, szószervezetek és mondatrészek szórendi és hangsúlyviszonyai a mondanivaló súlyával függenek össze. Ennek ellenére bármely írott szöveg értő-értető megszólaltatásakor nagy segítséget nyújt a szerzők alaposága, melynek köszönhetően mindenki számára egyértelművé válik, hogyan szerveződnek meg, kapcsolódnak egymáshoz a gondolatokat tartalmazó mondatok, s miként alakul ki a gondolatot kifejtő mondatlanc. Bár Elekfi és Wacha elsősorban a kifejező hangsúlyozás általános szabályszerűségeit, elveit mutatja be, a fejezet nagy erénye, hogy felhívja a figyelmet az ún. hangsúlyozási álszabályokra is. Gyakran ugyanis azért térünk el a hangsúlyozási standardtól, mert nem a nyelvünk természetének megfe-

lelő gondolkodás logikája szerint beszélünk, hanem felületes általánosítással fogalmaztunk és hagyományoztunk „szabályokat” követünk. Ilyenek többek között az alábbi megállapítások: „Az állítmány legyen hangsúlyos...”, „Jelzős szerkezetben mindig a jelzőt hangsúlyozzuk...”, „A mondatban az első tartalmas szót hangsúlyozzuk...” stb. (lásd Rónai–Kerekes: *Nyelvművelés és beszédtechnika*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1977, 140–143. o.). A hangzó beszéddel kapcsolatos „babonákkal” a szerzők a későbbiekben is foglalkoznak, mint írják: „e babonák megszűntetéséhez a hangsúlyozás, hanglejtés, szünet és tempó együttes használatára van szükség” (52. o.).

A harmadik fejezet a beszéd hangjának magasságával, a hangfekvéssel és a hanglejtéssel foglalkozik. A kiemelésnek ezek a jelentős eszközei ugyanolyan fontos elemei az értelem és az érzelem tolmácsolásának, valamint a mondat és a szöveg szerkezeti tagolásának, mint a hangsúlyozás. Sőt a hanglejtés bizonyos mértékig még sokoldalúbb tulajdonsága a beszédnek, mert segítségével jelezni tudjuk az elhangzottakhoz való kapcsolást és a következő mondatra előre történő utalást is. A szerzők a hanglejtésnek hét alapformáját különböztetik meg, ezek térnek vissza állandóan, de változatos kombinációkkal a beszédben. A hanglejtés egyik feladata az, hogy segítségére siessen a hangsúlylnak, esetleg olykor helyettesítse. Másik funkciója, hogy a hallgató számára kifejezze és vele megértesse a mondatok tagolódását és kapcsolódását, valamint hogy szinte „megláttassa” az írott mondatok szerkezetét. Harmadik szerepe, hogy érzékeltesse a mondat tartalmi jellegét, s hogy hozzájáruljon a beszéd szituációinak, attitűdjeinek kifejezéséhez (115. o.). *A hanglejtés és a mondatszakszok* c. alfejezetben Elekfi és Wacha konkrét mondatokon mutatja be a hangsúlyozás és a hanglejtés kapcsolatát, majd az értelmi szerepű hanglejtési formákkal foglalkoznak hasonló módon. Először a rövid, egyetlen lényeges közlést hordozó mondatok hanglejtési sajátosságait vizsgálják, utána a több szakaszból álló, bonyolultabb tartalmat kifejező mondatlancok hanglejtésformáinak fő jellegzetességeit mutatják be. Nem feledkeznek meg a mondaton

belül tartalmi szempontból összetartozó szorosabb egységek – mint pl. a halmazott mondatrészek, a felsorolások és az alárendelő szerkezetek – hanglejtési szakaszairól sem, s utalnak a beszédben egymástól távolra szakadt szerkezeti tagok, valamint a befejezetlen mondat egységek, a közbeékelések és a több mondatból álló közlések akusztikai eszközökkel történő kapcsolására, illetve tagolására is (122–205. o.). A felkiáltó, a felszólító és az óhajtó mondatok dallamformáját az egyes mondatfajták típusai szerint vizsgálják a szerzők, miközben a rájuk jellemző érzelmi hanglejtés változatainak általános jegyeit is megadják. A fejezet végén a főként színpadi beszédben és előadó-művészetben előforduló, a standard hanglejtés szabályszerűségeitől eltérő formákat tárgyalják, mint pl. a túlhangsúlyozásból eredő torzulást, az emelkedő menetű szakaszok szétaprózását, a beszédszakaszok és a mondatok végének elnyújtását, s az ezzel járó hangcsúsztatást stb. Röviden ugyan, de kitérnek a tájnyelvi hanglejtés sajátos formáira is, miközben a regionális hanglejtésformák alkalmazását a köznyelvet beszélő városlakók figyelmébe ajánlják azzal a megjegyzéssel, hogy használatuk változatosabbá tenné az egyre jobban színtelenedő, szürkülő köznyelvi hanglejtést (227–228. o.).

A beszéd ritmikai elemeit a negyedik fejezet tárgyalja. Tágabb értelemben ide tartozik mindaz, amit a nyelv zeneiségének, dallamosságának és részben prózadiájának szoktak nevezni. Bár a ritmus elsősorban a verses beszédnek, a versnek a sajátosága, tágabb értelemben véve mégis beszélhetünk nyelvbéli és beszédbéli ritmusról, hiszen hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok, nagyjából azonos időtartam alatt kimondott hosszabb és rövidebb szakaszok, mondat egységek, mondatok váltakoznak mindennapi beszédünkben is. A magyar beszéd ritmusa az intonációs beszédtempón és az általános, a nyelvre jellemző beszédiramon belül realizálódik. A beszédritmus realizálódási formáival *A ritmus rétegződése* c. alfejezet ismerteti meg az olvasót. Az artikulációs ritmus jellemző vonásainak felvázolása után az értelmi ritmus változataival foglalkoznak a szerzők. Először az egyszerűbb szerkezetű mondatok ritmusát vizsgálják, amelyet több

akusztikus elem együttes jelentkezése és hatása függvényében mutatnak be. A továbbiakban a hosszabb, összetettebb mondatláncok ritmikai egységek szerinti tagolása és kapcsolása következik; itt főként olyan mondatokat elemez Elekfi és Wacha, amelyekben bizonyos – logikailag, nyelvileg – szorosabban összetartozó szó szerkezetek elszakadtak egymástól, mert közéjük más mondatrészek ékelődtek be. Ezeknek az első hallásra félreérthető, ún. kétarcú szerkezeteknek (245. o.) a tagolásában nagy szerephez jut a beszédritmus, mégpedig azáltal, hogy a dallammal egybefogott, erőteljesebb hangsúllyal és szünetpótlóval határolt, valamint rendszerint szünettel tagolt szerkezetek, szakaszok határain általában tempó- vagy ritmusváltás következik be, miközben az egy szerkezetbe tartozó szavak kimondásának tempója azonos. Legalább ennyire szükségszerű az írott nyelvre jellemző, a mondanivaló túlzott tömörítésére szolgáló ún. feszített szerkezetű mondatok (251. o.) ritmusképének jelölése és magyarázata. A tömbösödő és színtelenedő elemekből álló felsorolásokban ugyanis az egyes tömböt alkotó tagokat önálló ritmikai egységként kezeljük. A szerkezeti ritmus különféle egységeit a szerzők a közbeékeléseket tartalmazó mondatok, az összetett és a többszörösen összetett mondatok, az idézés és a függő beszéd ritmusképleteinek függvényében mutatják be. A szövegegész tagoltságából adódó ritmust a kiemelt részek hangerejétől, a nagyobb hangterjedelemtől és az eltérő hangfekvéstől, valamint ezek váltakozásától teszik függővé. Ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy az előre megfogalmazott és írásban rögzített szövegek megszólaltatásának ritmusa lényegesen eltér a spontán megfogalmazású, természetes beszédhelyzetben született szövegek ritmusától (291. o.). Ennek fő oka, hogy az élőszóban a gondolkodás, a szövegalkotás és a szöveg hangoztatása egy időben zajlik le, legfeljebb néhány másodpercnyi fáziskéséssel. Ilyenkor a nyelvi egységek nem mindig csoportosulnak értelmi egységek szerint; esetenként szókeresési, tétovázási szünetek miatt szaggatottabbakká válnak, vagy éppen a gondolkodás felgyorsulását követve elmaradnak a mondatszakaszokat, mondatokat elválasztó szünetek is.

Bár a szünet elsősorban fiziológiai szükséglet, a légzési szünet általában egybeesik a beszéd értelmi egységei közti határral. A beszédészünet egyik fő célja, hogy tagolja a beszédet: elválassza azt, ami nem tartozik egybe, illetőleg közrezárja az összetartozó részeket. A szünettel való tagolás lehetőségeiről, az kötőszó előtti szünet kérdéséről, a szünetek tartamáról és sűrűségéről a fejezet végén szólnak a szerzők.

Az ötödik fejezet az írásjelek és a hangzó beszéd összefüggéseit taglalja. Elekfi és Wacha az írásjeleket a szöveg értelmi tagolásának és a mondatfajták jelölésének eszközeinek tekinti, melyek gyakran csak tájékoztatásul szolgálnak a szöveg mondatainak, mondatsorainak kimondásához. A központosási jelektől általában nem várhatunk egyértelmű eligazítást, mert hangzásértékük – az írott szöveg rövidebb vagy hosszabb, egyszerűbb vagy bonyolultabb voltának megfelelően – többarcú. Annak ellenére, hogy az írásjelek elsősorban grammatikai, helyesírási jelekként funkcionálnak, vannak köztük olyan jelkombinációk, amelyek konkrétan jelzik a hangzó megoldásokat, mint pl. a kettőspont a hang lebegtetését középmagasságban, a pont a szünetet, a gondolatjel a hangváltást stb. (307. o.).

A mondatfonetikai eszközök összefüggései c. fejezet a mondatfonetikai eszközök együttes hatását vizsgálja, miközben rámutat a beszédhangsúly, a hanglejtés, a beszédritmus és a szünet különféle irányú részfunkcióira. A beszédtevékenység során azonban nem elegendő, ha a beszélő csak a mondanivaló fontos vagy kevésbé fontos részeinek súlyviszonyait érzékelteti. A kommunikációs folyamat teljességének szempontjából elengedhetetlen, hogy a beszélő utaljon a mondaton és a szövegen kívülre is, azaz jelezze a kommunikációs helyzetet, illetve annak esetleges megváltozását, a hallgatóhoz fűződő viszonyát, vagy a beszédpartner felé irányuló szándékát. A szövegegész aspektusából nézve a mondatfonetikai eszközök tulajdonképpen kettős funkciót töltenek be: egyrészt jelzik a mondatoknak a szövegbe való beépülését, másrészt kifejezik a kommunikációs viszonyok, a valóság és a mondanivaló kapcsolatát (349. o.).

A hetedik fejezetben a hangzó beszéd sajtós alkalmazási területeit térképezik fel a szerzők. Felvázolják a leírt szöveg alapján történő közvetlen megszólaltatás, illetve értelmező hangosítás fő jegyeit; részletesen elemzik a vers- és prózamondás legfőbb szempontjait; rámutatnak a szövegejtés és az éneklés összefüggéseire, valamint a színpadi beszéd és az előadó-művészet jellegzetességeire.

A nyolcadik fejezet rövid kitekintés a spontán beszéd hangzásbeli jellemzőire. A mondatfonetikai eszközök az élőnyelvi beszédhelyzetekben mindig egyéni formában realizálódnak, azaz tükrözik a beszélő személységét, lelkiállapotát, szándékát stb. Ilyenkor a nyelvi és a logikai elemek csak ritkán állnak össze kerek egészzé, nyelvi és gondolati egységgé. Az élőbeszéd mégis lendületes, jól követhető, gyakran lüktetőbb, mint a folyamatos felolvasás, hiszen az esetek többségében a hallgató együtt gondolodik a beszélővel olyannyira, hogy a nyelvtanilag pontatlanul szerkesztett mondatokat is adekvátan hallja, mert ösztönösen értelmesíti őket (395. o.).

Elekfi és Wacha könyve az eszköz-, a mondat- és a szövegfonetikai kutatások eredményeit összefoglaló kézikönyv. Nagy erénye, hogy nem csupán elméleti síkon magyarázza a hangzó beszéd sajátosságait, hanem egy viszonylag terjedelmes, évtizedeken át gyűjtött példaanyag segítségével mutatja be a mondatfonetikai eszközök adekvát használatát és összefüggéseit. (Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a szerzők a régi, politikai tárgyú, a múlt rendszerre jellemző híryanagból megtartották az olyan példamondatokat, amelyek mondat- vagy szövegfonetikai szempontból tanulságos jelenségeket tartalmaznak vagy formai, fogalmazási szempontból ma is időszerűek.)

Jó szívvel ajánlom e kötetet beszédtanároknak, magyar szakos pedagógusoknak és hallgatóknak, az elektronikus média munkatársainak, szónokoknak, előadóknak s mindenkinek, aki beszéddel (is) keresi a kenyerét. Nem elsősorban azért, hogy megismerkedjenek a hangzó beszéd sajátosságaival, vagy hogy útbaigazítást kapjanak a mondatfonetikai eszközök standard használatával kapcsolatban, hanem inkább a célból, mert

a könyv elvezeti az olvasót a hangoztatás elemeitől a mondatokon, mondatláncokon át a szövegig. Ilyen tudnivalók birtokában pedig nyugodtan szólalathatunk meg olyan szövegeket is, melyeknek elemzése már nem a nyelvész, hanem az értő-értelmező hallgató feladata.

Misad Katalin

Angyal Béla: Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2004, 536 p.

A közép-európai történelemtudat számos a történelemtudomány által is éltetett tévhittől terhelt. Ezek legtöbbször valahol, valaki papírra vetette, s azóta történetírók és publicisták sora veszi át őket minden ellenőrzés nélkül. Az ilyen tévhitek ellen a legerősebb fegyver a történelmi források felhasználása. Már amennyiben ezek a források a szakma és a közvélemény rendelkezésére állnak.

A szlovákiai magyar kisebbség történetével kapcsolatban nemcsak a szlovák de a magyar szakma és közvélemény is számos ilyen tévhitet éltet. Ennek a legfőbb oka történelmünk feldolgozatlansága. Történetírásunk ugyanis néhány jelentős egyéni teljesítményen kívül (lásd pl. Vadkerty Katalin, Popély Gyula munkásságát) nem mutatható fel jelentősebb eredményt, miközben főleg a Trianon óta eltelt időszak szisztematikus megközelítésének hiánya a leginkább fájó. Nemzeti közösségünk több mint nyolc évtizedes történetének feldolgozatlansága elsősorban a szlovákiai magyar intézményrendszer kialakulatlanságára vezethető vissza, amely helyzet egyaránt jellemezte kisebbségi létünk mindkét nagy periódusát: a két háború közötti időszakot, és a második világháború óta eltelt periódust is. A két világháború közötti időszakban nemcsak az intézményi háttér hiányzott. Akkor az anyaországtól való elszakítotttság még általánosnak mondható ideiglenes érzése nem is igényelte a kizárólag szakmai jellegű megközelítést, s az ekkor született történeti munkák inkább a revíziós célok mellett vagy ellen foglaltak állást. A második világháború után, főleg a

hontalanság éveinek keserű tapasztalatainak a birtokában az egyre inkább a permanens kisebbségi létre berendezkedő szlovákiai magyarság számára viszont már a kiépülő pártállam nem engedte a történelmi önvizsgálatot, s ezzel összhangban nem engedélyezte semmiféle autonóm intézményrendszer kiépítését. A magyar nyelvű felsőoktatás és magyar tudományos műhelyek hiánya miatt nem is lehetett szlovákiai magyar tudományosságról beszélni (nem vonva kétségbe a kiemelkedő egyéni teljesítményeket). A megfelelő intézmények hiánya még a rendszerváltást követően is bénítóan hatott tudományosságunkra. Ez az állapot napjainkban már szerencsére változóban van, lassan kialakulnak a szlovákiai magyar tudományosság műhelyei (lásd a Fórum Kisebbségkutató Intézetet, ill. akár a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport munkáját). Ezek és a kiépülőben lévő magyar egyetem és a nyitrai kar pedig várhatóan nemcsak a szakemberképzésben hoznak minőségi változást, hanem felpezsdítik a jelenleg még tetszhalotti állapotban lévő honi tudományos diskurzust is.

Mindezt annak apropóján kívántam elmondani, hogy a Fórum Kisebbségkutató Intézet a szlovákiai magyarság történetének forrásait bemutató sorozatot indított *Fontes Historiae Hungarorum* címmel, amelynek első kiadványaként az Országos Keresztényszocialista Párt történetének dokumentumai jelentek meg Angyal Béla válogatásában.

A forráskötet összeállítójának, Angyal Bélának a neve nem cseng ismeretlenül a szlovákiai magyar tudományos életben. Angyal Béla életpályája az egyes tudományterületek közötti átjárhatóságot bizonyítja, amelyhez természetesen a nagyfokú elszántság és a tudomány iránti elkötelezettség szükséges. A most megjelent kötet szervesen illeszkedik a szerző eddigi munkásságába, hiszen Angyal saját szűkebb pátriája, Gúta történetének feldolgozása mellett elsősorban a két világháború közötti szlovenszkói magyar párttörténet kutatásával foglalkozik. Az ezt a korszakot megcélzó több éves kutatómunka eredményeként Angyal Béla a jelen forráskiadvány előtt már „néhány rész tanulmányt és egy összefoglaló munkát” is letett az asztalra. A szerző által a témában a szlovák, cseh